

доц. др **Предраг Драгутиновић**
Православни богословски факултет
Катедра за Свето Писмо Новог Завета
Београд

Књижевне форме тумачења Новог завета и њихова рецепција код српских тумача

Приложени рад* представља програмски и нацртни покушај ретроспективе и процене токова рецепције класичних, предањских књижевних форми тумачења Новог завета у српској новозаветној науци 20. века. Програмски и нацртни је због тога што представља ширу платформу на којој ће се осмишљавати даљи рад у оквиру наведеног пројекта. Циљ је, са једне стране, да се укаже на то у којој мери и на који начин су класичне књижевне форме тумачења Новог завета нашле свој израз у српској новозаветној библистици, и, са друге стране, да се херменеутички сагледа акт одабира једне књижевне врсте путем које се потом интерпретативно посредује садржај и порука одређеног библијског текста. Акцент је дакле не само на екстерној дескрипцији књижевних форми тумачења, већ и на расветљавању њихове херменутичке улоге у процесу разумевања библијских текстова. Рад је подељен на три дела. У првом делу рада бавимо се главним књижевним формама које су се у хришћанству опробале и усталиле у пракси тумачења канонских списа Светога писма од најранијих времена. Све ове форме су се кроз историју мењале, модификовале и прилагођавале новим потребама, али је њихова основна интенција, тј. литерарни оквир унутар кога се посредује садржај Библије, у основи остала иста. У другом делу рада следи херменутички осврт на „књижевну форму“ као суштинску компонентну разумевања у њој посредованих садржаја. Видећемо да је одабир форме у којој ће се тумачити један библијски текст већ сам по себи један интерпретативни поступак у коме и аутор и читалац активно учествују у пороцесу разумевања и комуникације. Треће поглавље посвећено је рецепцији класичних књижевних форми тумачења Новог завета у српској библистици. Циљ овог поглавља је да начелно укаже на континуитете и дисконтинуитете рецепције књижевних форми у српској библистици, као и на могуће перспективе за будућност. На крају следи кратак осврт који резимира претходна излагања.

1. Класичне књижевне форме тумачења Новог завета

СТИЦАЊЕМ канонског статуса – обавезујућег и основног сведочанства вере ране Цркве – текстови Новог завета су са посебним старањем, умним и духовним, долазећих

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 „Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

хришћанских генерација инволвирану у све аспекте живота Цркве: догматско-теолошке, организационе, богослужбене, уметничке и мисионарске. Тумачи Новог завета, почевши од апостолских отаца, тумачећи свете текстове нису чинили ништа друго од онога што су чинили новозаветни писци тумачећи Стари завет кроз призму апостолског и црквеног искуства Васкрслог Христа. Као што се у самом Новом завету могу срести одређене форме и технике тумачења старозаветних текстова¹, тако су и хришћанске генерације постапостолске епохе, у складу са потребама епохе и у циљу што ефикаснијег преношења теолошке поруке, изнедриле одређене књижевне форме тумачења Новог завета. Те књижевне форме су током историје претрпеле одређен развој и модификације, међутим њихова основна интенција у погледу приступа тематици, публике којој су биле намењене, као и стандардним очекивањима њихових реципијената, у суштини је остала иста. Оне се принципијално могу поделити у следеће категорије: 1) преводи, 2) коментари, 3) омилитичка тумачења, 4) питања и одговори, 5) катене и 6) слободне форме (теолошки трактати, писма, песме). Укратко ћемо се осврнути на основне карактеристике сваке од ових књижевних форми тумачења Новог завета.

Преводи

Свих 27 књига Новог завета изворно су написане на грчком језику.² Новозаветни писци тумаче Стари завет на основу текста Септуагинте – грчког превода јеврејске Библије, који представља и први превод обимнијег књижевног дела у историји књижевности. Тако се изворна хришћанска Библија дводелног канона Старога и Новог завета изворно састоји од текстова на грчком језику. Међутим, муњеви-то ширење хришћанства по свим деловима Римске империје убрзо је проузроковало потребу да се библијски текстови преводе на језике народа који су примили нову веру. Преводи су најпре вршени на латински, потом на сиријски и друге језике древног света. Пошто су преводи Библије истовремено подразумевали инкултурацију еванђелске поруке у негрчки свет, они нису представљали прост трансфер речи и реченица са једног језика на други, већ изванак интерпретације у којој је инволвиран језик као носилац читаваг апарата менталних и духовних потенцијала једне негрчке културе. Такав поступак креативне интерпретације у оквиру преводне одиграо се и приликом настанка превода Седамдесеторице,³ и само се наставио у хришћанској преводилачкој делатности. Преводи су често били и узрочници догматских недоумица и спорова⁴, што само потврђује да је преводне-

¹ Уп. R. B. Hays–J. B. Green, „The Use of the Old Testament by New Testament Writers”, у: J. B. Green (прир.), *Hearing the New Testament. Strategies for Interpretation*, William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids, Michigan / Cambridge, U. K. 2010, 122–139; D. Juel, „Interpreting Israel’s Scriptures in the New Testament”, у: A. J. Hauser–D. F. Watson (прир.), *A History of Biblical Interpretation. Volume I: The Ancient Period*, William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids, Michigan / Cambridge, U. K. 2003, 283–303; S. E. Porter, „The Use of the Old Testament in the New Testament: Brief Comment on Method and Terminology”, у: C. A. Evans–J. A. Sanders (прир.), *Early Christian Interpretation of the Scriptures of Israel. Investigations and Proposals*, Sheffield Academic Press, Sheffield 1997, 79–96.

² Некада актуелна хипотеза да је Еванђеље по Матеју изворно написано на арамејском, а да је канонски текст у ствари грчки превод са арамејског оригинала, у науци се више не узима у разматрање.

³ Уп. J. Зизиулас, *Јелинизам и хришћанство. Сусрећ два свејта*, ПБФ, Београд 2008, 21–23. Види такође J. Joosten–P. J. Tomson (прир.), *Voces Biblicae. Septuagint Greek and its Significance for the New Testament*, Peeters, Leuven–Paris–Dudley, MA 2007.

⁴ Уп. M. Fiedrowicz, *Theologie der Kirchenväter. Grundlagen frühchristlicher Theologie Glaubensreflexion*, Herder, Freiburg–Basel–Wien 2007, 163–164.

ње једног дела много шире од просто лингвистичког напора да се једној речи нађе еквивалент на другом језику. Стога се преводи могу сматрати првом и основном формом тумачења Писма од које зависе све остале које следе. О слојевитости тематике *превода као тумачења* биће више речи у оквиру обраде српских превода.

Коментари

Коментар (ὑπομνήμα) или метатекст (текст о тексту) је књижевна врста која своје текстуалне предлошке тумачи реченицу по реченицу, односно стих по стих. Овај литерарни медијум усталио се у грчкој античкој култури у оквиру аристотеловске филозофске традиције. У јудејству су такође постојали коментари на књиге јеврејске Библије од којих су најпознатији сачувани у Кумранским списима, у делима Филона Александијског и таргумима, који су као парафраза нешто између превода и коментара.⁵ У хришћанској традицији потреба за „коментарисањем“ старијих текстова јавља се веома рано. У оквиру новозаветних списа девтеропавловски списи се могу сагледати као извесни коментари на аутентичне Павлове посланице, док се 1. Јованова, на пример, сматра првим православним коментаром на Еванђеље по Јовану. Потреба са коментарисањем (тумачењем) јавља се и на једном другом нивоу, наиме у процесу преписивања текстова. У данашњој новозаветној науци се сматра да је у библијске текстове у току преписивања рано интервенисано тако што су додаване глосе, речи или реченице. Овај поступак је могао имати различите мотивације. У оквиру збирке Павлових посланица се, на пример, често говори о местима која се сматрају глосама (1Кор 4,6; 14,33–36; 15,31; 7,256).⁶ Међутим, „коментаторски“ новозаветни списи и захвати – било да се ради о 21. глави Еванђеља по Јовану, 1. посланици Јовановој, девтеропавловским списима или пак глосама – су углавном наративног и епистоларног карактера, док су прави коментари аргументативни текстови базирани на прецизној научној филолошкој, историјској и филозофској анализи предлошка који тумаче. Прве хришћанске коментаре у античкој традицији су као опробану и ефикасну књижевну врсту за тумачење филозофских и религијских канонских текстова писали Ираклион (на Еванђеље по Јовану) и Ориген (на многе библијске списе).⁷ Циљ коментара је првенствено да *објасни* текст филолошки, историјски и мисаоно.

Омилијичка тумачења

Омилијичка тумачења врше се у оквиру омилија или беседа.⁸ Она су првенствено оралног карактера и тек секундарно књижевна врста. У античком свету и у ра-

⁵ W. Wischmeyer, Art. „Kommentar. Kirchengeschichtlich“, у: Oda Wischmeyer (прир.), *Lexikon der Bibelhermeneutik, Begriffe – Methoden – Theorien – Konzepte (= LBH)*, Walter de Gruyter, Berlin 2009, 330–332; Fiedrowicz, *Theologie*, 110–114.

⁶ Уп. J. Doehorn, Art. „Konjektur“, *LBH*, 337. Критичка процена улоге преписивача, односно њихове теолошке мотивације, постала је предмет великог интересовања у новозаветној науци, а читаву тематику је на популаран начин обрадио В. Ehrman, *The Orthodox Corruption of Scripture: The Effect of Early Christological Contraversies on the Text of the New Testament*, Oxford University Press, Oxford 1993; исти, *Misquoting Jesus: The Story Behind Who Changed the Bible and Why*, Harper Collins Publishers 2005.

⁷ J. Schröter, „Exegese als Theologie. Beachtungen zur Matthäusinterpretation des Origenes im Anschluss an hermeneutische Erwägungen von Ulrich Luz“, у: P. Lampe и др. (прир.), *Neutestamentliche Exegese im Dialog. Hermeneutik – Wirkungsgeschichte – Matthäusevangelium. Festschrift für Ulrich Luz zum 70. Geburtstag*, Neukirchener, Neukirchen–Vluyн 2008, 217–222.

⁸ M. Oeming, *Biblische Hermeneutik. Eine Einführung*, Darmstadt 2007, 94–95.

ној Цркви беседе су биле омиљена форма комуникације у тумачењу Писма.⁹ Већи-на омили-тичких тумачења су од самог почетка планирана да буду публикована у виду текстова, на пример на основу стенографских записа који касније бивају публиковани ауторизовано или неауторизовано. Такође, треба правити разлику између беседа које директно тумаче један библијски текст и оних које то чине само индиректно. Омилитичка тумачења су, за разлику од коментара који претендују на критичност и научност и самим тим на читалачку публику одговарајућег нивоа образовања, првенствено афирмативна у односу на садржај текста, углавном артикулисана у оквиру богослужбеног обреда што им даје посебну димензију, често спонатана, емотивна, некритичка, апелативна, са јасним апликативним моментима. Оно што је нарочито важно приликом третирања беседе као књижевне форме *тумачења* Писма је констатација присуства или одсуства *εἰσεῖσε* библијског текста. Наиме, беседе веома често, мада декларативно теже да експлицирају библијски текст, не укључују у себе у довољној мери егзегезу. Егзегеза је критеријум по коме неку беседу уопште можемо консултовати као тумачење Писма.

Πιτταња и одговори

За разлику од академски оријентисаних коментара и практично усмерених омили-тичких тумачења, у црквеној пракси тумачења Библије прихваћена је још једна античка књижевна врста која се примењивала приликом интерпретације Хомерових текстова и која се концентрише на расветљавање конкретних проблема који се јављају приликом читања текста. Та књижевна врста се назива „питања и одговори“ (*quaestiones et responsiones/προβλήματα καὶ λύσεις*).¹⁰ Ова књижевна врста представља кратке проблемске трактате и коришћена је углавном у апологетске сврхе, супротстављајући незнабожачким приговорима библијским приповестима хришћанске одговоре егзегетског карактера.¹¹

Κατῆνε

Κατῆνε (лат. *catenae*, грч. *Σειρές*) или антологије су књижевна форма тумачења Светог писма која је доминирала од раног Средњег века. Катене су представљале одабране одељке из ширих форми патристичке егзегезе (коментара, омилија, теолошких трактата итд.) и првобитно су служиле да систематизују (морално-парентска и догматска) тумачења на одређена места из Библије, како великих отаца и учитеља Цркве, тако и многих анонимних тумача. Оне су осмишљаване као нека врста приручника за отачко и православно тумачење Писма у циљу да се стане на пут самосталним тумачењима Библије која могу одвести у јерес. Проучавање катена у оквиру историје тумачења Писма довело је до многих значајних резултата у виду обраде и објављивања рукописа, али и до херменеутичког вредновања оваквог тумачења Библије.¹² Иако им то свакако није био једини и најважнији циљ, катене су до дана-

⁹ Уп. више на ту тему М. В. Cunningham, „Preaching and Community”, у: R. Morris (прир.), *Church and People in Byzantium*, Birmingham 1986, 29–46.

¹⁰ Види на ту тему А. Vogels–С. Zamagni (прир.), *erotapokriseis. Early Christian Questions-and-Answer Literature in Context* (Contributions to Biblical Exegesis and Theology 37), Leuven/Paris 2004.

¹¹ Fiedrowicz, *Theologie*, 111.

¹² Опширније на ту тему види код I. Παναγοπούλου, “Η πατερική εξηγητική παράδοση και το μέλλον της ελληνικής βιβλικής επιστήμης”, у: *Διακονία. Αφιέρωμα στη μνήμη Βασιλείου Στογιάννου*, Θεσσαλονίκη 1988, 226–227. Уп. такође Х. Κρικώνη, “Περί ερμηνευτικών σειρών (Catenae)”, *Βυζαντινά* 8 (1976), 91–140.

шњег дана сачувале изразиту полифонију у патристичком тумачењу Писма, пошто су компилатори углавном дословно наводили отачка тумачења у низу не трудећи се да их хармонизују. Проблем је, међутим, што су у православној библистици 20. века катене често сагледаване као модел по коме се тумачи Писмо, независно од времена у коме се то догађа.¹³ У том погледу треба правити разлику између „катена“ као средњевековне књижевне форме тумачења Писма и „катенског модела“ тумачења који читав процес интерпретације Писма виду у непрегледном навођењу тумачења ауторитета из прошлости без минимума херменеутичке рефлексije.

Слободне форме (теолошки трактати, писма, песме)

Тумачење Писма у црквеној књижевности није било ограничено само на чврсте књижевне форме, већ се Писмо изобилно тумачило у многим контекстима црквене и пастирске литературе. Тако су патристички теолошки трактати суштински прожети тумачењима одређених библијских места.¹⁴ Епистоларна црквена књижевност је такође расадник патристичке интерпретације библијске мисли, док је Писмо тумачено и у оквиру раног хришћанског песништва које се касније развило у црквено-богослужбену химнографију.¹⁵ Херменеутички је важно да се тумачења Писма интегрисана у овакве слободне форме увек читају као интегрални део тих форми, односно да се увек има на уму да је одређено тумачење у оваквим формама детерминисано веома конкретним литерарним контекстом у коме се налази.

2. Одабир књижевне форме тумачења као интeрпрeтaтивни акти

Пре покушаја да се лоцира начелна рецепција наведених, традиционалних књижевних форми у српској библистици, сматрамо да је неопходно, пошто полазимо од премисе да се не подразумева, позабавити се смислом утврђивања књижевне форме за разумевање текста који се кроз њу посредује. Зашто је важно да утврдимо књижевну форму текста који читамо да бисмо га адекватно разумели? Зашто је важно да ли је неки библијски текст протумачен у форми коментара, беседе или катене? Зар није „чисто“ тумачење оно које нас интересује, а не литерарни оквир у које је смештено? Чему у ствари служе књижевне врсте?

¹³ Уп. S. Agouridis, „The Orthodox Church and Contemporary Biblical Research“, у: D. G. Dunn и др. (прир.), *Auslegung der Bibel in orthodoxer und westlicher Perspektive. Akten des west-östlichen Neutestamentelr/innen-Symposiums von Neamt vom 4.–11. September 1998*, WUNT 130, Mohr Siebeck, Tübingen 2000, 141: „... a selective collation of the patristic biblical legacy ... was a task which, while undoubtedly serving the period and its objectives, at the same time unwittingly laid the historical and psychological foundations and became the model for studying the Bible in the centuries that followed.“

¹⁴ Овде је реч о догматском приступу Библији, која није читана и тумачена са хеуристичком намером, већ у жељи да се на њеним текстовима верификују догматске истине. Уп. Fiedrowicz, *Theologie*, 107–108; Oeming, *Hermeneutik*, 141–150. Овде такође долази до изражаја значај одабира књижевне форме тумачења Библије за теолошки дискурс. Наиме, док на пример форма „питања и одговори“ полази од библијског текста и на основу њега отвара одређене теолошке теме, у теолошким трактатима полазна тачка је једна теолошка (догматска) тема у оквиру које се библијски текстови третирају као „доказни текстови“ који, селективно одобрани и извучени из свог историјског и литерарног контекста, врше функцију доказног материјала за тврдње које се износе.

¹⁵ Ударни пример из историје Цркве представља Јефрем Сиријски који је Библију углавном тумачио кроз поучне песме („teaching songs“). Уп. Sideney H. Griffith, „Ephraem the Exegete. Biblical Commentary in the Works of Ephraem the Syrian“, у Ch. Kannengiesser (прир.), *Handbook of Patristic Exegesis. The Bible in Ancient Christianity*, Brill, Leiden/Boston 2006, 1395cc. 1399.1409.

Један од основних увида које је са собом донео (пост)модерни linguistic turn (окрет ка језику) је тај да језик није само инструмент којим се изражавају од њега независно постојеће „ствари“, већ да је он тај који конституише свако искуство и разумевање. Језик као организовани систем знакова који своје значење црпи из међусобних диференцијалних односа постаје фокус истраживања и промишљања како на пољу друштвених тако и природних наука.¹⁶ Литерарна теорија базира се на проучавању језика, одакле се показује појачано интересовање за књижевне врсте или форме као конвекционалне културолошке и социјалне модусе комуникације. Књижевне форме проучавају се, са једне стране, са историјског становишта у покушају да се класици литературе, у које свакако спада и Нови завет¹⁷, разумеју у историјском контексту у коме настају, и са друге стране, као неопходна компонента адекватног разумевања једног текста.¹⁸ Одабир књижевне форме за посредовање одређених садржаја полазна је тачка и почетак комуникације писца са читаоцима. Свест о томе у којој књижевној форми одређени текст долази до читаоца пресудна је за сам акт разумевања једног текста: „За читаоца (књижевна) форма је скуп конвенција и очекивања: знајући да ли читамо једну детективску причу или романсу, лирску песму или трагедију, ми очекујемо различите ствари и правимо претпоставке о томе шта ће бити важно“.¹⁹ Узимајући у обзир овај процес комуникације аутора и читаоца и разумевања текстова који се реципирају, одабир књижевне форме је већ сам по себи један интерпретативни поступак који суштински одређује садржај који аутор жели да посредује својим реципијентима који имају одређена очекивања. Када је реч о литерарним тумачењима Писма она се, овако схваћена, јављају не као љуштурска која је небитна и независна од садржаја, већ као теолошки модули који заслужују посебну пажњу. Овај моменат недовојивости (литерарне) форме од њеног садржаја прецизно је формулисао М. McLuhan: „Медијум је порука“.²⁰

Са херменеутичке тачке гледишта не постоји „чисте“ поруке и идеје које би биле ослобођене језичког израза. Књижевне форме не служе само да организују текст да би он био препознатљив у извесном естетском облику („ово је роман, ово је бајка“ итд.), већ оне продукују смисао. Зато је важно имати у виду, на пример, да су канонска Еванђеља Новог завета наративи (приче), а не теолошки трактати или есеји.²¹ То није само ствар литерарне естетике, небитне за тумачење Еванђеља. Када

¹⁶ Уп. Р. Rorty (прир.), *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method*, University of Chicago, Chicago 1967. Уп. Н.-Г. Gadamer, *Hermeneutik I: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Mohr Siebeck, Tübingen 1990, 478: „Sein, das vertanden werden kann, ist Sprache.“

¹⁷ У оквиру новозаветне науке постоји један методолошки корак који се назива *историја форми* (Formgeschichte) који се бави утврђивањем малих и великих књижевних форми што се срећу у канону Новог завета. Циљ је изналажење и опис књижевних форми и типичних комуникационих ситуација у којој су се те форме употребљавале (Sitz im Leben). Уп. У. Шнеле, *Увод у новозаветну еизеџезу*, ПБФ, Београд 2007, 112сс.

¹⁸ Одабир књижевне форме кроз коју ће се посредовати одређена порука *увек* је усмерена ка што ефикаснијој комуникацији. Значајан прилог о књижевним формама и њиховом значају за разумевање текстова уп. „Theory of Genres“, у: G. S. Morson – С. Emerson, *Mikhail Bakhtin: Creation of Prosaic*, Stanford University Press, Stanford 1990, 271–305.

¹⁹ Уп. J. Culler, *Literary Theory. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 1997, 72.

²⁰ М. McLuhan, „The Medium is the Message“, у: исти, *Understanding Media: The Extensions of Man*, Signet, New York 1964, 23–35. 63–67.

²¹ Вредно је подсећања да четири Еванђеља и Дела апостолска чине округло 60 % целокупног Новог завета што значи да се ранохришћанска теологија формирала и преносила претежно у

се Еванђеља тумаче у оквиру коменатра, дакле стих по стих, веома је важно водити рачуна о томе како се издвајају текстуалне целине, пошто би неке поделе текста могле у тој мери да наруше нит наратива да остану потпуно изван поруке текста. Отуда такође слабост коришћења текстова Еванђеља као „доказних текстова“ („proof-texts“) за неки теолошки исказ или став, пошто такав приступ по правилу не зарачунава оно што је за разумевање текстова од кључног значаја, историјски и литерарни контекст. Још један пример: прогласити једно тумачење неког библијског текста извршено кроз химнографију и црквену поезију као „теолошки нетачно“ или „логички некохерентно“ веома је проблематично. То би се евентуално могло рећи за једно тумачење које претендује на „теолошку тачност“, када се, на пример, изнесе у форми дефиниције или омологије. Веома је, дакле, важно поштовавати књижевну врсту текста. Другим речима, одређене књижевне врсте захтевају одређене врсте читања („reading genres“).²² Одређивање књижевне врсте је од велике важности пошто текстовима даје историјски и литерарни лик, помаже нам да изнађемо начин на који референт или „ствар“ текста већ представља интерпретирану стварност која се потом посредује као порука.²³

У погледу хришћанских књижевних форми тумачења Библије претходна разматрања упућују на то да свака од њих представља један иницијални интерпретативни акт – како и коме аутор жели да тумачи Писмо – и да свака од њих подлеже извесним конвенцијама које утичу на очекивања читалаца. Тако, док је коментар одувек био инволвиран у академске оквире – „Sitz im Leben“ коментара као књижевне форме је академија – , омилитичке форме су биле намењене широј црквеној јавности. Свакако, Sitz im Leben једне књижевне форме није тако чврсто фиксиран, тако да су рецепције могуће у ширем контексту од онога који се сматра примарним. Тако, на пример, катене јесу писане као нека врста приручника и водича за тумачење Писма првенствено клиру, у чему и следећу инструкцију 19. канона Трулсог сабора, али њихова рецепција свакако није била редукована само на свештеничке кругове.²⁴ Писма, у којима се често срећу тумачења одређених библијских текстова, примарно су била намењена појединим особама или групама, али су потом публикована и презентована широј јавности, променивши свој првобитни Sitz im Leben. Све у свему, поред флексибилног поља рецепције књижевних форми – која су се наравно сакупљала и ширила од античког доба до данас – оне су ипак задржале извесне стандарде и карактеристике које их чине међусобно различитим и специфичним у погледу начина тумачења. У наредном поглављу позабавићемо се начелно специфичном рецепцијом књижевних форми тумачења Новог завета у српској библистици.

наративној форми. Уп. статистику код R. Morgenthaler, *Statistik der neutestamentlichen Wortschatzes*, Zürich 1958, 164.

²² Уп. W. Jeanrond, *Text and Interpretation As Categories of Theological Thinking*, Crossroad, New York 1988, 94–119.

²³ Уп. D. Tracy, *Plurality and Ambiguity: Hermeneutics, Religion, Hope*, Harper & Row, San Francisco 1987, 45.

²⁴ Део текста овог канона гласи: „Предстојници црква треба сваки дан, а особито у дане Господње, да поучавају сав клир и народ речима благочешћа, бирајући из божанственог Писма мисли и расуђивања у истини, држећи се при томе већ установљених граница и предања богоносних отаца. Када пак дође до каквога спора о некоме месту у Светој писму, никако другачије да то место не тумаче него како су га изложили у својим списима светионици Цркве и учитељи ...“.

3. Књижевне форме тумачења Новога завета у савременој и српској библистици у 20. веку

Свето писмо Новога завета тумачено је од стране српских егзегета и теолога у различитим књижевним формама. У погледу рецепције традиционалних форми српска тумачења показују извесне континуитете и дисконтинуитете који ће овом приликом бити само назначени, а којима ћемо се детаљно бавити у будућима радовима на нашем пројекту.

Преводи

Полазећи од већ наведене претпоставке да превод није прост трансфер речи и реченица са једног језика на други, већ да подразумева интензиван интерпретаторски рад²⁵ на језику који не пресликава, већ наноново конституиште ствари које изражава, с правом се може говорити о преводу као књижевној форми тумачења Писма. За разлику од осталих форми тумачења превод Светог писма специфичан је по томе 1) што се обраћа најширој могућој јавности једне нације, и 2) што „тумачење“ ипак држи ограниченим у оквиру рада на изворном тексту.

Питања везана за превођење Светог писма нису само филолошке природе. Јавне дискусије које по правилу прате појављивање нових превода показују да се ради о једној веома сложеној теми.²⁶ Претпоставка је да је сваки превод несавршен²⁷ и да је век једног превода око 20 година. У српској библистици се од 19. века континуирано радило на превођењу текстова Новога завета.²⁸ Постоји 1) неколико потпуних превода Новога завета, као Атанасија Стојковића (1824), Вука Караџића (1847), Димитрија Стефановића (1934), Емилијана Чарнића (1973), Светог Архиепископског Синода (1984)²⁹, 2) постоје делимични преводи, као Платона Атанацковића (1860. 1894), Илариона Зеремског³⁰, Димитрија Стефановића (1929–1930) др. и 3) један новијег датума који је урађен „по“ претходним преводима, тачније „по преводу Вука Караџића и Светог аријерејског синода, по исправкама и преводима Светог Владике Николаја“ у издању Гласа Цркве (2008), а који бисмо могли на-

²⁵ И. Буловић, „Нови превод Свеог писма Новог завета“, *Православни мисионар* 160 (1984) 260.

²⁶ Довољно је само поменути бурну дискусију који је изазвао превод на новогрчки језик (види Σ. Αγουρήδη-Γ. Γαλιτή-Ι. Καραβιδόπουλου-Ι. Γαλιάνη-Π. Βασιλιάδη, *Η Νέα Μετάφραση της Καινής Διαθήκης στη Νεοελληνική Γλώσσα. Ανασκευή της 'Μελέτης – Απαντήσεως' του αν. καθ. Ι. Παναγοπούλου*, Θεσσαλονίκη 1986.) или пример новог превода на немачки *Bibel in gerechter Sprache* који изашао 2006. год. и изазвао реакције у широј немачкој јавности (види I. U. Dalfert–J. Schröter [прир.], *Bibel in gerechter Sprache? Kritik eines misslungenen Versuchs*, Mohr Siebeck, Tübingen 2007).

²⁷ П. Рикер, „Парадигма превођења“, *Λογος* 2006, 183: „Јер не постоји апсолутни критеријум доброг превода; да би један такав критеријум постојао било би потребно да поредимо текст који имамо на почетку и текст који добијемо на крају са неким трећим текстом који би био носилац идентичног смисла који би се преносио од првог до другог.“

²⁸ Уп. вредновање код Е. Чарнић, „Традиционални и нетрадиционални фактори у превођењу Светог писма“, *Богословље* 1/2 (1972) 31–41; исти, *Увод у Нови Завет, Οἰκιστὶ γεο*, Крагујевац 1994, 149–153. Уп. такође Р. Ракић, „Нови преводи Новог завета у нас“, *Богословље* 2 (1987) 93–106.

²⁹ Крајем 2010. појавило се потпуно српско Свето писмо Старог (са 11 деветерокононских књига) и Новог завета у издању Светог Архиепископског Синода.

³⁰ Уп. В. Тагаловић, „Иларион Зеремски као професор Новог Завета на Богословском факултету у Београду“, у: Б. Шијаковић (прир.), *Српска теологија у двадесетом веку. Истраживачки проблеми и резултати* 3, ПБФ, Београд 2008, 25–26.

звати хибридни пошто се састоји из више превода и неауторизованих исправки.³¹ Тако се у српској библистици може сагледавати Рикеров апел да је најбоља критика једног превода други превод: „А једини начин да се критикује неки превод – што увек можемо учинити, јесте да предложимо један други за који бисмо тврдили да је бољи или различит.“³²

Превођење Новог завета остаје трајни задатак. У погледу будућих перспектива важно је имати неколико ствари у виду. Прво, претходно српско преводилачко наслеђе не сме пасти у заборав, већ напротив, мора бити зарачунавано у свим предстојећим преводилачким подухватима. Нека језичка решења из прошлости могу бити од велике помоћи за будуће преводиоце. Друго, у српској библистици дефинитивно нема дилеме у погледу предлошка: сви преводи морају бити извршени са грчког изворника. Треће, потребно је одредити се по питању: са ког грчког изворника? Ово је горуће питање, пошто данас постоји око 5500 преписа новозаветних текстова (фрагментарно и интегрално), и у оквиру тог броја не постоје два која су идентична.³³ У савременој новозаветној науци ово мноштво рукописа вредновано је и презентовано у форми једног критичког издања новозаветних књига које се сматра најближе аутографима, у 27. издању Нестле–Аланд (Nestle–Aland, *Novum Testamentum Graece*²⁷). Будући српски преводи требало би да се оријентишу на овај текст, консултујући наравно и друга критичка издања (на пример Greek New Testament [GNT]). Све наведено значи да будући преводилац, или боље група преводилаца, треба да поред филолошких компетенција и теолошког васпитања поседују знања из области критике текста што подразумева познавање рукописне традиције и технике упоређивања и вредновања рукописа. Преводи нису критичка издања која читаоцима нуде низ читања у критичком апарату – презентује се само један интeгрални текст – тако да преводиоци треба да доносе одговорне и образложене одлуке када се одлучују за ову или ону варијанту читања. Ово је поље на коме српску новозаветну библистику очекује највише посла.³⁴

³¹ Уп. мишљење владике Атанасија Јевтића о том преводу „Нестручност и неодговорност“, *Православље. Новине Српске Патријаршије*, 1062 (2011) 7.

³² П. Рикер, „Парадигма“, 183.

³³ О потреби критичког текста Новог завета у оквиру православне Цркве уп. Е. Чарнић, „Поводом припрема за критичко издање византијског текста Светог писма Новог завета“, *Богословље* 1/2 (1963) 1–7. О данашњем стању текстуалне критике Новог завета уп. Е. Ј. Епп, „Textual Criticism“, у: исти – G. W. MacRae (прир.), *The New Testament and Its Modern Interpreters*, Fortress/Atlanta Scholars, Philadelphia 1989, 75–126. О теорији и пракси критике текста српски читалац се начелно може информисати код У. Шнеле, *Увод*, 46сс.

³⁴ Констатујући постојање великог броја рукописа новозаветних текстова и њихову разноликост у погледу текстуалних варијанти Е. Чарнић у *Предговору* за његов превод Новог Завета (издање Библијског друштва) износи следећи став: „Утешно је, међутим, да велики број варијаната у новозаветном тексту не мења његову суштину, нити смисао, тако да можемо бити сигурни у његов суштински интегритет. Релативан је само формални интегритет, који се односи на спољашњу форму, језичку, граматичку и стилистичку.“ Ова констатација је проблематична са методолошке тачке гледишта пошто релативизује хеуристички значај критике текста, јер се унапред констатује „суштински интегритет“ једног текста оптерећеног варијантама читања. Она је, поред тога, херменеутички још проблематичнија, пошто се језик назива „спољашњом формом“ која игра секундарну, деривативну улогу у разумевању текста. Ред речи у реченици, испуштања или додавања речи, одређени или недоређени члан, времена, заменице и сл. пресудни су за разумевање исказа једног текста. Циљ критике текста је да кроз методолошки прецизну процедуру донесе одлуку за ову или ону варијанту текста, са свешћу да се том одлуком веома често пресудно утиче на смисао текста.

Коментари

Као што је већ напоменуто, коментар као књижевна форма тумачења једног текста који је сматран светим или нормативним у античким религијским и философским традицијама, био је заступљен од древних времена и одатле ушао у употребу код хришћанских егзегета који су ову форму тумачења свесно бирали у циљу што ефикаснијег преношења своје поруке у оквиру културолошког миљеа у коме су учествовали у комуникацији. Коментар се у основи састоји од *објашњења* неког текста, која су по правилу критичка и научна. Текст се тумачи тако што се издвоји један одељак (на пример Мк 1,1–15) који се потом тумачи стих по стих, историјски, филолошки, теолошки.

Ако би неко данас желео да прогласи најзаступљенију књижевну форму тумачења Библије у савремено доба онда би то свакако и убедљиво био коментар. Интересовање за историичност текстова, као и незаобилазност херменеутике (социјално и историјско)³⁵ учинили су коментар најприкладнијом књижевном врстом за научно објективно, дисциплиновано, прегледно и прецизно тумачење библијских текстова. Број едиција коментара које данас постоје и које се непрестано оснивају готово је непрегледан и неретко се из редова библиста поставља питање смисла постојања толиких едиција коментара на библијске књиге Старога и Новог завета.³⁶ Савремени коментари се деле на две велике групе: класични и материјални.

А) Класични коментари осмишљени су на већ наведени начин: стручњаци коментаришу библијски текст стих по стих тумачећи га са разних аспеката. У основи је историјско-критичка метода, док се после извршене историјско-критичке анализе и утврђивања могућег првобитног смисла текста тумачи крећу у различитим правцима, у зависности од концепта едиције (строго научна, пастирска, социолошка и сл.). Тако, док је техника тумачења која се примењује у оквиру једног коментара углавном слична код свих едиција, оне се разликују по томе како приступају тексту на основу критеријума примарне публике којој су намењени. Број едиција класичних коментара данас је готово непрегледан. Навођење само најважнијих потврдиће овај увид: *Hermeneia*, *WBC* (*World Biblical Commentary*), *Anchor Bible*, *ICC* (*International Critical Commentary*), *NIB* (*New International Bible Commentary*), *The Two Horizons*, *NTD* (*Neues Testament Deutsch*), *SKK* (*Stuttgrater Kleiner Kommentar*), *Züricher Bibelkommentare zum Neuen Testament*, *ThHK* (*Der Theologische Handkommentar*), *E EK* (*Der Evangelisch-Katholische Kommentar*), *RNT* (*Regensburger Neues Testament*), *NEB* (*Neue Echter Bibel*), *SNT* (*Die Schriften des Neuen Testament*), *KNT* (*Konkordantes Neues Testament*), *ENT* (*Erläuterungen zum Neuen Testament*), *KEK* (*Kritisch-exegetische Kommentar*), *ÖTK* (*Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament*), *Die Botschaft des Neuen Testaments*, *SSC* (*Social-science Commen-*

³⁵ Уп. К. Neumann, *Die Geburt der Interpretation. Die hermeneutische Revolution des Historismus als Beginn der Postmoderne* (Forum Systematik 16), Stuttgart 2002, 11–23.

³⁶ Уп. на пример J. Frey, „Rez. Ruth Anne Reese, 2 Peter and Jude, The Two Horizons New Testament Commentary, Grand Rapids / Cambridge 2007“, *ThLZ* 134 (2009) 691c: „Über den Sinn und Unsinn ständing neuer Kommentarreihen und –bände last sich streiten. Die vielen Kommentare 'for teachers and preachers' im angelsächsischen Raum dokumentieren das dort nach wie vor breite allgemeine Interesse an der Bibelauslegung, doch bringen sie wissenschaftlich selten Neues.“ Уп. такође сличну примедбу на број коментара на немачком говорном подручју U. Luz, „Was hast du, das du nicht empfangen hast?“, у: Eve-Marie Becker (прир.), *Neutestamentliche Wissenschaft. Autobiographische Essays aus der Evangelische Theologie*, A. Francke Verlag, Tübingen und Basel 2003, 300.

tary), NTS (New Testament Series), HTKNT (Herder Theologischer Kommentar zum Neuen Testament) и многе друге. Сви ове едиције имају у виду одређену публику – свештенство, студенте теологије, академску јавност, заинтересоване лаике и стога су акценти приликом тумачења прилагођени потребама примарних рецепијената.

Б) Материјални коментари су текстоцентричне едиције коментара које нуде паралелни материјал за класичне коментаре и саморазумевају се као ванбиблијске збирке текстова чији је циљ да разумеју Нови завет из историјског и литерарног контекста у коме настају или да укажу на различита разумевања у оквиру историје рецепције. Пионирски подухвати у сакупљању паралелних античких материјала на библијске текстове чинили су још J. Wettstein 1751. год. и почетком 20 века P. Billerbeck. Значајна едиција из ове области је CJHNT (Corpus Judaeo-hellenisticum Novi Testamenti) која обухвата спектрум јудејског материјала из хеленистичког периода. Ускоро се очекује излазак првог коментара у едицији, коментара на посланицу Јаковљеву. Едиција PKNT (Papyrologischer Kommentar zu den Texten des Neuen Testaments) публикује античке епиграфе и папирусе који су савремени новозаветним текстовима. У припреми је велика едиција RKNT (Rechtsgeschichtlicher Kommentar zum Neuen Testament) који ће публиковати античке правне текстове који су у вези са новозаветним. За православне тумаче који у свој рад интегришу патристичко наслеђе значајане су надаље две америчке едиције ACCS (Ancient Christian Commentary on Scripture) у уредништву Т. Оден и К. Хола и СВ (The Church's Bible) у уредништву Р. Вилкена. Патристичке катене су претече овог начина коментарисања Библије. У повоју је европска едиција NTP (Novum Testamentum Patristicum) у уредништву А. Меркта. Циљ ове едиције је да се сакупе целокупна отачка тумачења на књиге Новог завета. До сада је изашао коментар на посланицу Галатима³⁷, а ускоро се очекује коментар I. Петрову. Овакве едиције паралелних материјала с правом се називају коментарима пошто се у њима врши селекција материјала који се публикује што значајно одређује разумевање рецепијената. Пре оснивања оваквих едиција, али и по објављивању првих коментара, воде се темељне херменеутичке дискусије о томе у којој мери приређивачи треба да учествују сопственим коментарима материјала, а у којој да их оставе на расуђивање рецепијентима. То је питање нарочито важно када је реч о излагању материјала из историје рецепције библијских текстова.³⁸

Имајући у виду описано стање на Западу, српска библистика бележи веома скромне захвате на пољу тумачења Новог завета у форми коментара. Чини се да коментар као форма тумачења и уопште није наишао на рецепцију у савременом православљу, можда највише због тога што није дошло до рецепције историјско-критичке методе која је, као што смо напоменули, константна компонента савремених коментара. У Грчкој је, на пример, ипак под уредништвом Ј. Каравидопулоса и В. Стојануа покренута едиција класичних коментара ЕКД (Ερμηνεία της Καινής Διαθήκης) у оквиру које су протумачене готово све књиге Новог завета, али се историјски критицизам користи веома суздржано. Највише због неповољних историј-

³⁷ M. Meiser, *Galater*, Novum Testamentum Patristicum 9, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2007.

³⁸ Уп. на пример рецензију прве књиге која је изашла у едицији NTP, патристички коментар Мартина Мајсера на посланицу Галатима: Margaret Mitchell, „A Guidebook to the Frontier of Patristic Interpretation of the New Testament“ (review essay on Martin Meiser, *Galater*, Novum Testamentum Patristicum). *ThLZ* 135 (2010) 121–129.

ских околности – које између осталог нису погодвале теологији ни организационо ни духовно-научно – коментар као књижевна форма тумачења Писма није успео да се едицијски етаблира у српској библистици, тако да до дана данашњег не постоји једна едиција коментара, осим са енглеског на српски језик преведених Tyndale New Testament Commentary у издању Добре Вести из Новог Сада.³⁹ Тако се коментар у српској библистици јављао као плод иницијативе појединаца. Коментаре на новозаветне књиге писали су Димитрије Стефановић, Емилијан Чарнић и Јустин Поповић. Димитрије Стефановић је у специфичној форми коментарисао новозаветне књиге тако што је коментар, углавном објашњавајући, писан у виду фусноте на библијски текст.⁴⁰ Он је и свој превод Четвороеванђеља опремио схолијама на поједина места.⁴¹ Емилијан Чарнић коментарисао је новозаветне књиге у форми класичног коментара⁴², по перикопама, исто као и Јустин Поповић.⁴³ За сада ћемо само поминути да сва три тумача имају специфичан приступ, прва двојица су ближи класичном коментару и нуде богатији уводни материјал, док отац Јустин, иако бира форму коментара за своја тумачења, нуди један другачији приступ библијском тексту, редукујући уводне теме на минимум и тумачећи текст у оквиру аскетског приступа.

Остале форме тумачења

Омилитичка тумачења су такође важна сведочанства процеса у српској новозаветној науци. Беседе су у православној Цркви увек на неки начин довођене у везу са Светим писмом, било да се изговарају као директно тумачење библијског текста, било да служе за аргументацију и надоградњу неке теолошке теме. Најзначајнија тумачења Писма у овој форми потичу од Николаја Велимировића⁴⁴ и Јустина

³⁹ Ова серија класичних коментара под називом *Novozavjetni komentari* излазила је континуирано од 1983. до 1991. године у уредништву А. Бирвиша и С. Орчића. Објављени су коменари на свих 27 књига Новог завета. Коментари одговарају научним стандардима доба, али су лако разумљиви и приступачни широј читалачкој публици.

⁴⁰ Уп. његов коментар *Свето Еванђеље по Маџеју*, Сремски Карловци 1917, ²1924. О егзегетском раду Д. Стефановића уп. В. Таталовић, „Димитрије Стефановић као професор Новог Завета на Богословском факултету у Београду“, у: Б. Шијаковић (прир.), *Српска теологија у двадесетом веку. Исцртаживачки проблеми и резултати 2*, ПБФ, Београд 2007, 124–125.

⁴¹ Уп. *Свето Еванђеље Господа нашега Исуса Христа по Маџеју, Марку, Луци и Јовану*, Српски превод са Уводом и белешкама, Друго издање, Roma Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Piazza S. Maria Maggiore, 7, 1947. Поред тога што је текст „систематизован“ и подељен по „темама“, што читаоца онемогућује да прати ток наратива који је пресудан за разумевање Еванђеља, „белешке“ или схолије које се срећу испод маргина овога превода су веома често несувисле, принцип коментарирања је уопште потпуно нејасан.

⁴² О Чарнићевом егзегетском раду уп. Таталовић, „Емилијан Чарнић као професор Новог Завета на Богословском факултету у Београду“, у: Б. Шијаковић (прир.), *Српска теологија у двадесетом веку. Исцртаживачки проблеми и резултати 1*, ПБФ, Београд 2007, 25–27.

⁴³ За библиографију оца Јустина која обухвата и низ егзегетских радова уп. А. Јевтић (прир.), *Човек Бојочовека Христа*, Београд 2004, 352–380. Списак коментара и беседа уп. код В. Таталовић, „Ерминевтички принципи Архимандрита др Јустина Поповића“, у: Б. Шијаковић (прир.), *Српска теологија у двадесетом веку. Исцртаживачки проблеми и резултати 5*, ПБФ, Београд 2010, стр. 18 (фуснота 8).

⁴⁴ Читава мисао светог Николаја Велимировића прожета је библијском вером. У контексту наше тематике нарочито су занимљива његова директна тумачења библијског текста. Интересантно је такође да је млади теолог Николај своју академску каријеру започео једним научним радом из области Новог завета у коме је показао необичан осећај за библијски дискурс. Реч је наиме о његовој докторској дисертацији из 1908. год. у Берну под насловом *Der Glaube an die Auferstehung Christi als Grunddogma*

Поповића.⁴⁵ Пошто не претендују само да објасне текст⁴⁶, већ првенствено да посредују његове егзистенцијалне смислове верујућој заједници, беседе веома често адекватније од осталих форми излазе у сусрет захтеву самог библијског текста да буде читан и разумеван као сведочанство односа Бога и човека и у контексту вере. Беседе су значајне и по томе што, за разлику од коменатара који углавном објашњавају библијски текст смештен у прошлост, актуализују библијску поруку сада и овде, узимајући за повод реалне догађаје које живи заједница верујућих. Већ смо поменули да нису све на библијском тексту оријентисане беседе истовремено и тумачења тих текстова. Од чвршћег или лабавијег односа према егзегези зависи да ли се једна беседа може сагледавати као тумачење библијског текста или промишљање над његовом поруком. Што се осталих форми тумачења Писма тиче, оне се спорадично јављају у српској теолошкој литератури. Форма „питања и одговора“ ретко се употребљавала, мада је њена ефикасност несумњива.⁴⁷

4. Крајњак осврћи

У српској библистици 20. века углавном су заступљене традиционалне књижевне форме тумачења Светог Писма. Њихов квантитет је, у поређењу са развојем на Западу или Грчкој, релативно скроман. Примећује се одсуство институционално организованог рада на тумачењу библијских текстова, као што је на пример одсуство едиција коментара који би били усмерени на пастирско-богословски или пак на научно-академски рад. Неповољне историјске околности свакако су допринеле оваквом стању ствари. Нарочито се са становишта садржаја тумачења примећује одсуство историјске критике која је знак распознавања већине савремених едиција библијских коментара. Међутим, „критика“ Библије и самим тим хришћанства, у једном друштву које је било непријатељски расположено према Цркви и вери, било би контрапродуктивно. Наш задатак у оквиру пројекта биће да на појединачним примерима сагледамо и демонстрирамо путеве рецепције књижевних форми тумачења Новог завета у српској библистици, било да се ради о преводима, коментарима или осталим уобичајеним формама, као и да, надовезујући се на претходна достигнућа наших егзегета, укажемо на евентуалне смернице за будућност српске новозаветне егзегетике.

der apostolischen Kirche (види српски текст Епископ Николај, *Сабрана дела*, књига II, Издање Српске православне епархије западноевропске, Himmelsthür 1986, 577–631). Међутим, епископ Николај, као што ћемо видети, није био егзегета у ужем смислу речи.

⁴⁵ Види фуносту 39.

⁴⁶ Овде је потребно нагласити комплементарност коментара и омилитичких тумачења, нарочито када се ради о директном тумачењу библијских текстова Новог завета у форми беседе. Наиме, већина едиција коментара експлицитно виде свој задатак у обучавању црквених проповедника и учитеља у тумачењу тешко разумљивих места из Библије, било да се ради о историјским, социолошким, археолошким и другим подацима, било да се ради о разјашњавању тешко разумљивих мисли које се често срећу у аргументативним дискурсима епистоларне књижевности. Тако, општи предговори уредника појединачних едиција коментара често јасно дефинишу као своју примарну публику црквене проповеднике и учитеље, а свој циљ као олакшавање њихове пастирско-проповедне праксе у раду са библијским текстовима.

⁴⁷ Уп. један пример Патријарх Павле, „Ко су синови Божији?“, у: исти, *Да нам буду јаснија нека њишања наше вере I*, Издавачки фонд архиепископије београдско-карловачке, Београд 1998, 1–11. Овај текст је леп пример како се у форми питања и одговора тумачи једно тешко разумљиво место из Писма, као што је овде случај са Пост 6,22.